

Groteskni saputnici iz *Druge knjige Seoba* ili mala meditacija o zalasku hrišćanstva

U jednom esejističkom zapisu iz 1924. godine, Isidora Sekulić je zabeležila: „(...) Zna se, one živopisno glupe i smešne figure gomila Crnjanski pred čitaoce naročito onda kad negde u budžaku ima nekoj dragoj i rođenoj starudiji konačno da izleti duša...“¹. Reklo bi se da je u naletu tog prepoznatljivog umetničkog impulsa Crnjanski oživeo groteskni par šokačkih kaluđera, koje je Pavle Isakovič, ceremonijalno umoljen, prihvatio u svoje kočije i prevezao od varoši Rab do varoši Gran. Ističući, prefinjeno ironično, da „niko, u ono vreme, na drumu, takve molbe nije odbijao“², narator je zagrebao sam duh vremena, i slikovito ga dočarao, jednim delom, i kroz Isakovičevu polemiku sa fratrima. Ne samo u veku prosvete, već su svagda duhovna lica uživala veliko poštovanje svetovnih, a razlog piščevoj ironiji nalazi se u raskoraku između veka u kom su fratri živeli i istine o tome koliko su odista bili prosvete. „Čudno društvo“ koje se pridružilo Isakoviču na putu do Budima, sačinjavali su otac Leonard Gabrić, već zašao u godine, sa znanjem slavonskog jezika, i otac Celestin Kora, nešto mlađi fratar, koji se u razgovoru služio lošim nemačkim jezikom. Sama činjenica da su se tri saputnika sporazumevala „na nekom čudnom nemeckom jeziku“, „koji, ni jedan, ni drugi, ni treći, nije znao dobro“, signalizuje da su govorili „kao u vetar“³. Vavilonski nesporazum u kom su franjevci učestvovali, kao i njihov groteskni prikaz (prvi je imao lice ostarelog praseta, a drugi lice petla, sa naočarima na kljunu), piščeve su smernice da sve ono iz usta kaluđera, ne treba shvatiti

¹ Isidora Sekulić, „Nemiri u književnosti“, u: *Izabrani eseji* (priređio Đorđe J. Janić), Akademska knjiga, Novi Sad, 2010, str. 147.

² Miloš Crnjanski, *Druge knjige Seoba*, I, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; NIN, Beograd, 2005, str. 319.

³ Isto, str. 320.

suviše ozbiljno. Rasprava Pavla Isakovića sa fratrima samo je dobar primer „svođenja potencijalno univerzalnih rečenica književnih junaka na psihološki portret“⁴. Religiozna načela koja kaluđeri iznose pred Isakovića, nisu oslobođena njihove psihološke podloge, pa su otuda diskvalifikovana u uverenju da su opštevažeća. Karikaturalni, humorni portreti katoličkih otaca projektuju naličje uzvišenog i ozbiljnog.

Njihova lica ispunjavaju primarne poetičke preduslove groteske⁵: životinjski anatomske obrise antropomorfizovani su, dovedeni su u protivprirodni, disparatni spoj sa ljudskom pojavnošću. Na poprištu vizuelnog nesklada i iskrivljenja, objavila se ista takva mentalna iskonstruisanost. Nekritičkim i šablonizovanim usvajanjem sholastičke literature, retorikom nadmene, a površne učenosti, fratri su podlegli piščevoj satiri. Blagoglagoljive i pseudoučene debate, koje su fratri u kočijama zapodevali u prisustvu Isakovića, iskarikirale su i banalizovale uzvišeni ton teološkog diskursa.

Dok su čuli da je čovek koji ih je milostivo ispoštovao i povezao, ruski oficir, šokački kaluđeri su ohladneli u klanjanju i zahvaljivanju i zauzeli izvesno odstojanje. U vlasti stereotipnih nazora da je katolička veroispovest oficijelna, legitimna, samom Bogu podobna, a pravoslavna (pogrdno nazvana šizmatičkom) pogrešna hrišćanska alternativa, konzervativna, neprosvećena, poluvarvarska, fratri su se složili da je glasina u vezi sa namerom Rusa da materijalno unaprede šizmatičke crkve na crnogorskom i venecijanskom primorju, za njih žalosna i nedopustiva. Iako im je u početku mrzovoljno i nezainteresovano odgovarao, Isakovič se, pod uticajem svežeg sećanja na intrigantnu ličnost popa Mikaila Vanija, odjednom zainteresovao za prisustvo šokačkih otaca i zamolio ih da mu „kao učeni ljudi“ odgovore da li će

⁴ Nikola Milošević, *Roman Miloša Crnjanskog: problem univerzalnog iskaza*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1970, str. 187.

⁵ *Rečnik književnih termina*, priredio Dragiša Živković, Nolit, Beograd, 1984, str. 229.

svi grešnici otići u pakao. Celestin Kora mu je implicitno odgovorio da hoće, ublažavajući surovu istinu činjenicom da zbog toga neizmerno žali čak i Sveti Otac, koga fratar naziva čovekom prosvešćenija⁶. Pomenom pape, Božjeg supstituenta na zemlji, otac Celestin je želeo da istakne da u metonimijskoj vezi sa njim, plače i sam Bog, što su velike ličnosti, kao što je Sokrat i Marko Aurelije, imale tu nesreću da žive pre Isusa Hrista, pa su otuda osuđene na pakao. Ovaj iskaz fratra sa likom petla, prežitak je sholastičkog učenja prema kome se svi ljudi koji su svojim životima prethodili pojavi Mesije, moraju svrstati u pakao.⁷

Uostalom, ni do veka „prosvešćenija“, ni do dana današnjeg, hrišćanska crkva nije jasno definisala posmrtnu poziciju ljudi, koji su živeli i umrli pre istorijske objave Bogočoveka.

Bog je pokrio velom nepoznatog zagrobne sudbine onih koji u ovom životu nisu poznavali Hrista i nisu stupili u Crkvu Njegovu. Tu zrak nade pada s onim učenjem Crkve o silasku Hristovom u pakao i o propovedanju u paklu, koje je bilo upućeno čitavom čovečanstvu pre hrišćanstva – katolici tu propoved ograničavaju samo na starozavetne pravednike – limbus patrum – odbacujući time one koje je sveti Justin Filozof nazivao „hrišćanima pre Hrista“. Čvrsta je reč o Bogu: „Koji hoće da se svi ljudi spasu, i da dođu u poznanje istine“, kako kaže apostol Pavle u Timoteju poslanici

⁶ Prema mišljenju Nikole Miloševića sintagma „čovek prosvešćenija“ jeste autorova ironična opaska, čija se ironija naročito pojačava „korišćenjem starinskih jezičkih sredstava“ (Roman Miloša Crnjanskog, str. 188.). Međutim, ona to jeste samo u granicama govora oca Celestina, za koga ne možemo tvrditi da je „čovek prosvešćenija“: „Zahvaljujući takvom književnom postupku, čitalac prima filozofiju oca Celestina kao logičnu psihološku posledicu izvesnih profesionalnih ograničenja“ (Isto.). Milo Lompar, nadalje tvrdi, da je izraz „čovek prosvešćenija“ u svojoj unutrašnjoj logici, saglasan sa pomenom svetovnog imena pape iz Isakovičevog vremena: „Izrazom „čovek prosvešćenija“ fratar imenuje ono svojstvo koje su u Prosperu Lambertiniju naglašavali njegovi savremenici i koje je postalo neodvojivi deo njegovog imena. Svetovno ime pape neutrališe, dakle, čitaočevu slutnju o autorovoj ironiji, jer i starinski jezički oblik samo ponavlja papin nadimak“ (Lompar, Milo, *O završetku romana: smisao završetka u romanu „Druga knjiga Seoba Miloša Crnjanskog“*, Izdavačko preduzeće „Rad“, Beograd, 1995, str. 115.)

⁷ Lep književni primer ovakvog u starini okamenjenog, medievalnog shvatanja, jeste rimski pesnik, Vergilije, u Danteovom *Paklu*.

*provoj, 2, 4. Ali, u smislu sudbine ne-hrišćana, odraslih i dece – njima su katolički teolozi odredili takođe, posebno mesto limbus patrum – do danas nema opšte-crkvenih definicija, ostaje sloboda dogmatskih traganja i teoloških mišljenja.*⁸

Dakle, tretman „prahrišćana“ ostaje slaba tačka u zasnovanosti hrišćanskog učenja. Mlađi fratar i dalje u svojim propovedima reprodukuje opšte mesto srednjovekovne filozofije, ne uzimajući u obzir nikakve savremene uvide „dogmatskih traganja i teoloških mišljenja“, i ne trudeći se da tim uvidima sam doprinese. U paragrafu oca Celestina, izgovorenom na temu pakla, očituje se humoristički izbor toposa verske doktrine, za kojim je fratar posegnuo u odgovoru na Isakovičevo pitanje.

Kada je Pavle „začuden šta ga snađe, i, neuk, da sve to razume“ priznao franjevcima „da već davno u crkvama nije bio, niti molitve molio“ i „da ne bi znao ponoviti više, ni Očenaša“, reč je uzeo otac Leonard Gabrić. Njegov govor na temu molitve, iscrpeo se u navođenju opštih mesta i citata, koje je ko zna koliko puta, pre susreta sa Isakovičem, do ispraznosti ponavljao. Istinitost onoga što je otac Leonard izgovorio nije sporna, već je upitna svrsishodnost izgovorenog. Ti iskazi jednom naučeni i usvojeni, iz svetih knjiga i svetootačkih učenja, zadržali su isti ton i stil, a takvi nisu prilagođeni svakodnevnoj upotrebi u naučavanju neukih. Zato je Pavlu sve „što mu franceskani rekoše, bilo čudno, neshvatljivo, a smešno. Pa im se i smejao“⁹. Između visokoparnosti Gabrićevog religioznog kazivanja i Pavlovih prozaičnih, profanih, no iskrenih komentara, stvorio se podsmešljivi disbalans.

Otac Celestin se nadovezao na jalovi pokušaj starijeg fratra da značaj molitve približi Pavlu Isakoviču, ali je u replici bio „ogorčeniji i nemilosrdniji prema oficiru“. U njegovom deklamovanju bilo je

⁸ Sergej Bulgakov, *Pravoslavlje / Sofiologija smrti*, Brimo, Beograd, 2001, str. 200.

⁹ *Druga knjiga Seoba*, I, str. 320.

primetno više nipodaštavanja i prezira prema Pavlovoj pripadnosti šizmatičkoj veri i ruskoj vojsci. Isakovič ga je u neverici, „lakim, jedva primetnim šaljivim tonom, što lebdi nad slikom božjeg uveta“¹⁰ pitao „zar, zbilja, veruje da Bog ima tako veliko uvo, da može čuti u istom trenutku, tolike, na celom svetu, koji molitve šapuću, mrmljaju i viču“¹¹. A potom, opečen kolektivnim iskustvom, oštrije dodao: „Ceo njegov nacion je, stolećima, molitve molio. Pa, je li Bog čuo?“¹².

Mlađi fratar se pomami na to. Šizmatik, rito serviano, huli Boga! Um ljudski je za morem, na putu, a smrt nam je za vratom. A na samrtnom času svi se Bogu molimo! Svaki se ljudski stvor uplaši pri odlasku u more smrti, nepoznato! Pri poslednjoj molitvi, i svakoj molitvi, međutim, čovek se uzdiže iz sjena prošlosti i prolaznosti, pa prelazi u nadnaravno gledanje večnosti.

*Ko god se milo moli imaće osećaj Božije prisutnosti.*¹³

Otac Celestin je najpre stao u odbranu Boga i, pomalo lično, uputio pogrde Isakoviču za izrečenu sumnju u Božiju milost. Nakon toga se, oslobođen ostrašćenosti i uzrujanosti, smireno vratio ustaljenim refleksijama o smrti i rekapituliranim tezama o emanirajućoj vrednosti molitve, koje su opet opšta mesta popularne apologetike i nikako ne zadovoljavaju konkretnost Pavlovog pitanja. Obe intonacijske ravni pasusa projekcija su fratrovog psihološkog profila, tragikomičnog u svojim reakcijama, u svojoj nedovoljnosti i nedoraslosti sveštenom pozivu. Naročito su dve poslednje Celestinove rečenice „vanredno uspela satira na jednu praznu retoriku“¹⁴, a čitav njegov monotoni, vlastitom mišlju neprodubljeni govor o smrti, gotovo da deluje parodično.

¹⁰ Roman Miloša Crnjanskog, str. 189

¹¹ Druga knjiga Seoba, I, str. 321.

¹² Isto.

¹³ Isto.

¹⁴ Roman Miloša Crnjanskog, str. 189

Međutim, vrhunac i poslednja reč piščeve satire, izbija iz sledećeg Gabrićevog razumevanja molitve:

*I kad je prosto brbljanje, molitva nikad nije uzalud. Kako nas sveti apostol Pavao, njegov imenjaka, uverava: duh Božiji u našim molitvama i tada, i u takvim molitvama, moli se za nas neiskazanim jecajima!*¹⁵

Iz navedenog iskaza oca Leonarda, iščitava se spoljašnji, reklamatorski, duhovno neprodubljeni i nemarni fratrov odnos prema veri. Molitvu, kao intimni, mistični, uzvišeni čin komunikacije sa Bogom, Gabrić je simplifikovao i očistio od smisla do te mere da ju je sveo na puko brbljanje. Zaključak, u kom se fratar poziva na reči apostola Pavla, ospoljava iščašenje značenja poruke koju je hristoljubivim Kološanima apostol predao u nauk. U Poslanici apostola Pavla Kološanima stoji: „U molitvi budite istrajni, bdite u njoj sa zahvaljivanjem (...)“¹⁶. Dakle, u semantičkom rasponu između glagola *brbljati* (pričati preko mere, bez osnovice, nekontrolisano, izlišno) i *bdeti* (biti vazda budan, duhom usredsređen, istrajan, posvećen, brižan) krije se sva promašenost Gabrićeve interpretacije. Fratar je u apostolov nalog Kološanima utisnuo smisao koji mu je suprotan. Umesto da sledi imperativ apostola Pavla u otklanjanju duhovne lenjosti i zagovaranju iskrene molitve, otac Leonard Gabrić ga je unizio na duhovno siromaštvo i ispraznu praksu moljenja.

U poslednjem polemičkom odeljku, koji u vezi sa fratriba treba pomenuti, insistira se na njihovoj jednostranosti, versko-kulturnoj netoleranciji, korenitom nepoznavanju i nepriznavanju drugog. Naime, stariji fratar, Leonard Gabrić, je na Isakovičev pomen svoje slave svetog Mrate, ispričao sledeće:

¹⁵ *Druga knjiga Seoba*, I, str. 322.

¹⁶ *Biblija: Sveto pismo Starog i Novog Zaveta*, Aleksandrija, Beograd, 2010, str. 988.

(...) da šizmatici greše i ne znaju da je sveti Mrata, zapravo sveti Martin. Bio je to konjanik, kao i kapetan što je, i dobar svetac, dao je pola svog ogrtača, siromahu, kad ga je sreo i video da nema abu. Bio je Francez i živeo u Franceskoj, u varoši zovomaja: Tur!¹⁷

Otac Leonard je odlučno osporio postojanje srpskog pravoslavnog sveca, tvrdeći da su zapravo šizmatici, u njegovoj ličnosti, preuzeli i prisvojili katoličkog svetog Martina. Naravno, između svetog Mrate, koji je ponarodnjeno ime Stefana Dečanskog, i svetog Martina nema nikakve veze, reč je o dva različita svetitelja. Leonard Gabrić je, po svemu sudeći, putem imena svetog Mrate, koji može predstavljati anagramsku varijantu Martina, poistovetio dva sveca. Da šizmatički sveti Mrata nije reinterpetacija niti replika katoličkog svetitelja, već autentična ličnost srpskog kralja Stefana Dečanskog iz sveterodne loze Nemanjića, Gabrić nije u svom suženom pogledu katoličke arogancije mogao prihvatiti. Jednostran i površan u duhovnim vidicima, sa nipodaštavajućim odnosom prema drugoj veri i nacionalnoj prošlosti, nespreman da upozna tuđe, a sklon da veliča svoje, fratar je karikatura prosvetiteljskih ideala. Pavle se nije poveo za fratrovom teorijom, niti je hteo da razuverava njegovu zabludu i time mu uskrati poštovanje. A nije ni propustio da finom ironijom, tobože zatečen fratrovim otkrovenjem, prokomentariše:

Čudno! Čudno! Oni, dakle, slave franceskog konjanika, već ko zna koliko godina, kao svoju slavu, a tuku se sa Francezima, kod varoši Prag, iz pištolja, i ubijaju. A eto, taj njihov sveti Mrata daje pola kaputa siromahu. A oni, Isakovići, poštuju ga i ne znaju. Čudno! Čudno! Samo neće smeti svom bratencu, Đurđu, reći ime rodnog mesta tog njihovog svetitelja. Đurđe bi se – da se tako zove – začudio. Sve je u svetu ludo! Nikad to čuo ne bi, da se sa njima nije sreo, na putu.¹⁸

¹⁷ *Druga knjiga Seoba, I, str. 321.*

¹⁸ Isto.

Istina je da se u romanu, čija je radnja smeštena „u vremenu zaborava“¹⁹, ne pridaje mnogo značaja ni svetom Mrati ni svetom Martinu, kao ni ostalim hrišćanskim svetiteljima i mučenicima. Svetost i mučeništvo, uzvišena žrtva pojedinca za kolektiv, nisu više sakralne vrednosti koje se zdušno štiju, šta više one su skrajnute, pa čak i zaboravljene u evropskom versko-kulturnom miljeu sebičnih individualaca. Hrišćanske figure svetitelja i mučenika sekularizovane su i svedene na obezličene datume (dane) u „papežničkom“ i „šizmatičkom“ kalendaru.

*Papežnici i pravoslavni, istog naroda, nisu se slagali, u to doba, ni u mučenicima. Bila su to, tada, u Evropi, svud, luda vremena.*²⁰

Za Isakoviča, ta nedelja bila je dan mučenika Avtonoma, ali niti je Božič znao muke Kleopatre, ni Pavle, muke Avtonoma. Muke se, i mučenici, menjaju, zaboravljaju.

*Za oboje beše to nedelja, za jednog dvanaesti, za drugog, po vijenskom kalendaru, dvadeset i peti, septemvrij, godine 1752.*²¹

Dva navedena ilustrativna primera svedoče da su praznici svetitelja i mučenika u vremenu junaka Crnjanskog u bukvalnom smislu predstavljali prazno vreme, lišeno imperativa da se ispune nečim svetim. Za sakralnim sadržajima se u prazničnim danima nije posezalo, te je otuda ovaj roman u kom „Religijski motivi imaju (...) znatno više prostora negu u ranijim književnim delima Crnjanskog“²², pozadinska povest o gašenju evropske hrišćanske tradicije. Kao čovek

¹⁹ Videti: Gorana Raičević, „U vremenu zaborava“, predgovor u knjizi: *Miloš Crnjanski III* (Antologijska edicija *Deset vekova srpske književnosti*, knjiga 60), Izdavački centar Matice srpske, Novi Sad, 2012, str. 7-21.

²⁰ *Druga knjiga Seoba*, I, str. 95.

²¹ Isto, str. 408.

²² *Roman Miloša Crnjanskog: problem univerzalnog iskaza*, str. 182.

duboko uronjen u evropske kulturne tokove, pisac je sugestivno doneo temu zalaska hrišćanstva, i reklo bi se, da je ono ta vredna starudija za Crnjanskog, iz navedenog Isidorinog razmišljanja, kojoj preti da izleti duša.